

Recensie

Florian Mildenerger, *Medizinische Belehrung für das Bürgertum. Medikale Kulturen in der Zeitschrift 'Die Gartenlaube' (1853-1944)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2012. ISBN 978-3-515-10232-2, € 46,-.

Die Gartenlaube was het belangrijkste en zeker het meest gelezen Duitse tijdschrift van de tweede helft van de negentiende eeuw. Opgericht in 1853, had dit 'illustrierte Familienblatt' in de jaren 1870 een oplage van bijna 400.000 exemplaren en bereikte door de grote verspreiding via cafés, bibliotheken en leesclubs waarschijnlijk meerdere miljoenen lezers, vooral uit de burgerlijke middenklasse (rond de eeuwwisseling daalde de oplage naar ca. 100.000 exemplaren). Dat maakt dit tijdschrift tot een uitermate rijke bron voor cultuur- en mentaliteits-historisch onderzoek naar de ontwikkeling van de Duitse maatschappij in deze periode, zoals onder andere Kirsten Belgum in haar studie *Popularizing the Nation* (1998) over de vorming van nationale identiteit in de *Gartenlaube* heeft laten zien.

Gezien het groeiende belang van het onderwerp 'gezondheid' voor de burgerlijke constructie van identiteit sinds de negentiende eeuw is het dus een goed idee om de popularisering van

medische kennis in de *Gartenlaube* onder de loep te nemen. Medisch historicus Florian Mildenerger pakt dit project in zijn studie *Medizinische Belehrung für das Bürgertum* op een chronologische manier aan. In de eerste hoofdstukken gaat hij vooral uitgebreid in op de verschillende publicitaire activiteiten van de arts en anatoom Carl Ernst Bock (1809-1874), die in de eerste twee decennia na de oprichting van het tijdschrift toonaangevend was voor de behandeling van medische onderwerpen in de *Gartenlaube*. Bock, ook auteur van het zeer succesvolle populairwetenschappelijke handboekje *Das Buch vom gesunden und kranken Menschen*, was een resolute voorstander van diëtistische opvattingen over een uitgebalanceerde voeding als geneesmiddel en basis van een gezond leven. Mildenerger laat in zijn biografische schetsen zien hoe Bock zich in *Die Gartenlaube* vooral profileerde als een polemisch criticus van de homeopathie en de geldklopperij via allerlei wondermiddelen, maar sinds de late jaren 1860 zelf moeite had om de ontwikkelingen van de steeds natuurwetenschappelijker en specialistischer wordende geneeskunde nog bij te benen. In de volgende, deels zeer korte hoofdstukken, verschuift Mildenergers focus dan naar de behan-

deling van medische onderwerpen in de feuilletons van *Die Gartenlaube* na 1870 en de pogingen tot verwerking van nieuwe medische subdisciplines zoals bacteriologie en zenuwleer in populair-wetenschappelijke vorm. Hij beschrijft verder de toenemende aandacht voor kinder- en zuigelingenverzorging in de eerste decennia van de twintigste eeuw, en het groeiende belang van rashygiëne en – in een opvallend contrast met de opvattingen van Bock – de natuurgeneeskunde in de jaren dertig onder invloed van de gezondheidspolitiek van het naziregime.

Bij de behandeling van deze onderwerpen komt Mildenerger steeds weer op twee centrale thema's terug. Het eerste betreft de tegenstelling tussen de toenemende professionalisering en specialisering van de geneeskunde in de tweede helft van de negentiende eeuw aan de ene kant en de behoefte van leken aan direct toepasbare kennis, vertrouwde huismiddeltjes en, zoals Mildenerger benadrukt, holistische en psychosomatische behandelmethodes aan de andere. De problemen van Bock en andere medische auteurs van *Die Gartenlaube* om zich in dit spanningsveld te handhaven kennen dus ook een structurele component die met de dynamiek van de wetenschapsonwikkeling en de functionele en discursieve differentiatie van moderne maatschappijen te maken heeft. In verband hiermee staat ook het tweede onderwerp dat Mildenerger herhaaldelijk aanraakt, namelijk de spanningen en verbanden tussen de politieke, sociale en medische dimensies van het 'gezondheitliche Selbstmanagement' – ofwel de hygiënische *souci de soi* (Foucault) – in een autoritair geregeerde staat. Wat voor noties van burgerschap en collec-

tieve en persoonlijke identiteiten komen in de verschillende medische modellen en aan leken gerichte adviezen naar voren?

Helaas worden deze onderwerpen door Mildenerger weliswaar steeds aangestipt, maar niet systematisch uitgewerkt. Zijn argumentatie is soms relatief springerig en meer gericht op het bouwen van retorische bruggetjes tussen parafrases van verschillende stukken uit de *Gartenlaube* dan op argumentatieve coherentie en het uitzetten van duidelijke thematische lijnen. Voor een deel hangt dit zeker samen met chronologische opbouw van de studie, maar de oorzaken liggen ook in de onduidelijke definitie van het centrale concept van de *medikale Kultur*. Mildenerger geeft wel bondige beschrijvingen van de verschillende relevante medische theorieën en paradigma's, zoals macrobiotiek, homeopathie, de experimentele fysiologie of Bocks diëtetiek. Maar wat het 'culturele' element van deze benaderingen precies inhoudt en hoe het met de identiteitsvorming van de lezers – immers het doel van de medische *Belehrung* – in verband staat blijft theoretisch en methodisch onderbelicht. Mildenerger had hiervoor onder andere te rade kunnen gaan bij Philipp Sarasins indrukwekkende en inmiddels klassieke discoursgechiedenis van de hygiëne uit 2001 (*Reizbare Maschinen. Eine Geschichte des Körpers 1765-1914*), maar van de vele aanknopingspunten die dit werk juist voor het onderzoek naar vormen van hygiënische en medische interpellatie biedt maakt hij geen gebruik. In dit verband was het ook interessant geweest om de verschillende genres en retorische strategieën te bestuderen die Bock en andere auteurs in hun

interactie met het leespubliek van de *Gartenlaube* gebruikten. Bock schreef bijvoorbeeld brieven aan specifieke groepen lezers (moeders, jongeren etc.) en formuleerde strafpreken – *Ärztliche Strafpredigten* – tegen de aanhangers van de homeopathie en andere naar zijn mening verkeerde medische opvattingen; later werd de rubriek ‘Sprechsaal’ (spreekkamer) ingevoerd waarin lezers vragen over medische problemen konden stellen. In zijn analyse van deze verschillende tekstvormen en hun implicaties voor opvattingen van subjectiviteit komt Mildemberger helaas niet veel verder dan de stelling dat Bock door de amicale aanspreekvorm ‘Liebe Leserin’ vermoedelijk gevoelens van schaamte bij de lezeressen wilde wegnemen.

Ook de politieke dimensie van de poging van Bock en anderen om de lezers tot ‘mondige patiënten’ (42) te maken wordt niet systematisch belicht. Mildemberger memoreert weliswaar verschillende keren dat de eerste generatie van *Gartenlaube*-auteurs ideologische en biografische wortels in de democratische bewegingen uit de *Vormärz*-periode en de tijd van de Maartrevolutie van 1848 hadden. Hoe politieke en medische hervormingsprojecten echter concreet met elkaar verbonden waren en welke verschuivingen op dit gebied tijdens het Keizerrijk plaatsvonden wordt in de studie meer aangeduid dan uitgelegd.

Verder bevat het boek een aantal fouten en omissies, in ieder geval op het kennisgebied dat de recensent kan overzien. Twee voorbeelden: Mildemberger verwijt de auteur van een artikel over malaria uit 1918 niet op de hoogte te zijn van de invoering van het malaria-geneesmiddel ‘Bayer 205’ in het voorafgaande jaar; het ging hierbij echter om een medicatie tegen slaapziekte, niet tegen malaria. In een andere context stelt Mildemberger dat vertogen over neurasthenie en zenuwzwakte in de *Gartenlaube* rond de eeuwwisseling geen grote rol zouden hebben gespeeld. Hij is kennelijk niet op de hoogte van het onderzoek van Heinz-Peter Schmiedebach over precies dit onderwerp (het ontbreekt ook in de bibliografie) waarin Schmiedebach onder andere constateert dat er in de periode 1880-1919 tientallen artikelen over neurasthenie en verwante ziektes in de *Gartenlaube* zijn verschenen.

Al met al heeft Mildemberger met deze studie een zeer nuttig overzicht van de grote lijnen van de behandeling van medische onderwerpen in de *Gartenlaube* geschreven. Een overtuigende en diepgaande analyse van dit materiaal biedt het boek echter alleen in beperkte mate.

•> STEPHAN BESSER is *universitair docent moderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam*